

AFAATTISTEN HENKILÖIDEN VUOROVAIKUTUKSEN KESKUSTELUNANALYYTTINEN TUTKIMUS

Minna Laakso, Tutkijakollegium ja puhetieteiden laitos, Helsingin yliopisto, minna.s.laakso@helsinki.fi

Luon tässä artikkelissa katsauksen viimeisen viidentoista vuoden aikana tehtyyn afaattisten henkilöiden keskusteluvuorovaikutuksen tutkimukseen. Keskeisimpiä tutkittuja ilmiöitä on terveiden keskustelukumppaneiden toiminta vuorovaikutuksen rakentamisessa. Lisäksi on tutkittu ei-sanallisten keinojen, kuten käsien eleiden ja katseen, käyttöä vuorovaikutuksen resurssina. Erityisesti tutkimuksessa on kuitenkin keskitytty analysoimaan afasiasta johtuvia vuorovaikutuksen pulmatilanteita, joita keskustelunanalyttisesti orientoituneessa tutkimusperinteessä kutsutaan keskustelun korjausjaksoiksi. Keskityn tässä artikkelissa yhteen korjausjaksojen erityistapaukseen, sanojen hakemiseen, joka on afaattisten henkilöiden keskustelussa erittäin yleinen ongelmapaikka.

Avainsanat: afasiakeskustelu, korjausjäsenitys, sanahaku.

JOHDANTO

Afasia on aivojen vauriosta johtuva kielellisten toimintojen häiriö, joka heikentää puheilmaisuutta sekä usein myös kykyä ymmärtää toisten puhetta. Puhe- ja ymmärtämisvaikeuksien takia afasian vaikutukset heijastuvat keskustelutilanteisiin monin eri tavoin. Keskeistä on se, että keskustelun osanottajien – sekä afaattisten henkilöiden että heidän keskustelukumppaneidensa – on sopeuduttava afasian aiheuttamiin kielen käytön pulmiin ja keksittävä niihin ratkaisuja, jotta keskustelun eteneminen olisi mahdollista ja keskinäinen yhteisymmärrys säilyisi. Käytän jatkossa afaattisten henkilöiden keskustelusta termiä afasiakeskustelu.

Ensimmäisiä keskusteluaineistoihin pohjavia afasiatutkimuksia julkaistiin Yhdysvalloissa

jo 1970-luvun loppupuolella (mm. Marshall 1976, Farmer 1977, Farmer ym. 1978), ja jo sata vuotta aiemmin ensimmäiset potilaskuvaukset afasiasta kirjasi lääkäri afasiapotilaan kanssa käymien keskustelujen kulkua (Wernicke 1874). Havainnointi kliinisessä haastattelutilanteessa onkin afasiologian alkuvaiheista asti kuulunut afasiapotilaiden kielellisen suoriutumisen arviointiin. Tämä näkyy myös siinä, että afasian standardoituihin kliinisiin arviointimenetelmiin, afasiatesteihin (esim. Bostonin diagnostinen afasiatutkimus; Goodglass & Kaplan 1972), sisällytettiin niin sanottuja spontaanin puheen osuuksia, jotka koostuivat tervehdyksistä, kysymyksistä ja kuvasta kerronnasta. Nämä osuudet kuitenkin pisteytettiin muiden testitulosten tapaan, eikä niitä tarkemmin analysoitu kielen tai keskustelun piirteiden suhteen. Afasiakeskustelujen tarkempi tutkimus virisikin vasta 1980- ja 90-luvuilla.

Afasiakeskustelujen tutkimus käynnistyi, kun tutkijoiden näkökulma siirtyi afaattisten puhujien kielellisten virheiden pisteytyksestä toiminnallisen kommunikaation tutkimiseen

Kirjoittajan yhteystiedot:
Minna Laakso
Tutkijakollegium
PL 4
00014 Helsingin yliopisto
minna.s.laakso@helsinki.fi

ja huomiota alettiin kiinnittää laajemmin myös kommunikointikontekstiin. Toiminnallisen kommunikaation havainnointi toi mukanaan pragmaattiset arviointimenetelmät, joissa keskeistä oli afasian (tai muun kommunikoinnin häiriön) erilaisissa sosiaalisissa kommunikointitilanteissa aiheuttaman haitan arviointi perinteisen testin tapaan (esim. Holland 1980, 1982, ks. myös Malkamäki 1995; Gurland, Chwat & Wollner 1982; Blomert, Koster & vanMier 1987; Prutting & Kirchner 1987, ks. myös Kulovesi 1992; Penn 1988; arviointimenetelmien vertailusta ks. Korpijaakko-Huuhka 1992 ja Rautakoski 2002). Osa arviointimenetelmistä perustui erilaisten kommunikointitilanteiden käytännön havainnointiin (esim. Holland 1980), osa taas rakennettiin lähes täysin teorialähtöisesti mm. puheaktiteoriaan perustuen (esim. Prutting & Kirchner 1987).

Kaikissa edellä mainituissa menetelmissä päähuomio oli kommunikoinnin onnistumisen arvioinnissa. Tämän tutkimussuunnan tärkein havainto kiteytyi Audrey Hollandin kuuluisassa oivalluksessa: ”Afaattiset henkilöt kommunikoivat paremmin kuin puhuvat”. Kiinnostavia eroja löytyi myös siinä, kuinka aktiivisia afaattiset henkilöt olivat puhetilanteissa: joidenkin havaittiin puhuvan paljon, vaikka epäonnistuvat usein, toiset taas välttelivät puhumista (Holland 1982). Kaiken kaikkiaan toiminnallisen kommunikoinnin tutkimukset jäivät kuitenkin vielä varsin yleiselle tasolle itse keskustelun piirteiden kuvauksen osalta, sillä niiden päätarjoituksena oli tuottaa kliiniseen logopediseen käyttöön soveltuvaa pisteytettyä tietoa kommunikointitilanteiden onnistumisesta. Lisäksi tutkimuksissa huomioitiin usein vain afaattisen puhujan toiminta, vaikka vuorovaikutuksessa on aina vähintään kaksi osanottajaa.

Hieman edistyksellisempiä arviointimenetelmiä olivat 1990-luvulla yleistyneet kom-

munikoinnin piirteitä kartoittavat kyselylomakkeet (esim. CETI, Lomas ym. 1990, ks. myös Takala ym. 1997 ja Rautakoski 2005), joilla saadaan sekä afaattisen puhujan että hänen läheisensä arvio kommunikoinnin onnistumisesta. Kyselylomakkeet eivät kuitenkaan perustu aktuaalisen vuorovaikutustilanteen ja sen toimivuuden havainnointiin, vaan kartoittavat keskustelijoiden käsityksiä ja kokemuksia aiempien kommunikointitilanteiden onnistumisesta.

Osaltaan afasiakeskustelun tutkimuksen liikkeelle lähtöä siivitti myös monitieteinen eleiden käytön tutkimus (mm. Cicone ym. 1979, Feyereisen 1983, Hadar 1991) ja yleisempi diskurssin rakenteiden tutkimus (mm. Ahlsén 1985, Silvast/Laakso 1991, Linell & Korolija 1995), mutta varsinaisen käänteen toivat kielitieteestä ja sosiologiasta tulleet metodiset vaikutteet, kuten etnometodologinen keskustelunanalyysi (ks. esim. Goodwin & Heritage 1990, Tainio 1997). Keskustelunanalyysi antoi välineet nimenomaan kielen käyttötilanteiden ja keskustelujen osallistujien toiminnan tutkimiseen (Goodwin & Goodwin 1990). Tutkimus siirtyi näin myös logopediassa vuorovaikutuskontekstin huomioivaan suuntaan (ks. Klippi 1995).

Keskustelunanalyysin viitekehiksestä tai sitä soveltaen afasiakeskusteluja lähestyttiin ensin väitöskirjatutkimuksissa (mm. Ferguson 1992, Perkins 1993, Wilkinson 1995, Klippi 1996, Laakso 1997, Aaltonen 2002, Lind 2002), mutta myös muuta tutkimusta (esim. Milroy & Perkins 1992; Goodwin 1995, 2003) alkoi ilmestyä tasaisesti 1990-luvulta lähtien. Vuosituhannen lopulla myös *Aphasiology*-lehti toimitti kokonaisen teemanumeron afasiakeskusteluista (Hesketh & Sage 1999) ja muutamaa vuotta myöhemmin ilmestyi Charles Goodwinin toimittama kokoomateos *Conversation and Brain Damage* (2003).

Edellä mainittujen tutkimusten keskeinen havainto afaattisten henkilöiden keskusteluista on ollut se, ettei testien perusteella todettua kielellistä ongelmaa voida keskustelutilanteessa paikantaa sellaisenaan kielen käyttöön: vuorovaikutuksessa afaattisella henkilöllä on käytössään runsaasti resursseja, muun muassa omat ja keskustelukumppanin eleet, ympäröivä fyysinen konteksti, aiempi puhekonteksti ja keskustelijoiden yhteistyön tuomat mahdollisuudet, jotka tekevät puhumisen ja puheen ymmärtämisen sujuvammaksi kuin kielellisten testien perusteella voisi olettaa. Afaattiset henkilöt kompensoivat puheilmaisensa puutteita eri keinoin ja kaiken kaikkiaan keskustelun osanottajien vuorovaikutuksessa tapahtuu adaptoitumista afasian aiheuttamiin rajoituksiin (Heeschen & Schegloff 1999).

Toinen afasiakeskusteluista tehty toistuva havainto on se, että niissä kommunikoinnin ongelmien käsittelystä tulee olennainen vuorovaikutuksen osa. Afasiakeskusteluissa on pitkiä korjausjaksoja, joissa keskustelun osanottajat yhdessä käsittelevät puhumisen ja ymmärtämisen ongelmia ja varmistavat intersubjektiivista yhteisymmärrystä (ks. esim. Laakso 1996, 2003). Nämä jaksot muodostuvat keskustelijoiden perättäisistä ongelmia ratkovista puheenvuoroista, joissa keskustelijoiden osallistuminen ongelmien käsittelyyn vaihtelee tilannekohtaisesti.

Tarkastelen seuraavassa sekä aiempien tutkimusten että litteroitujen keskusteluesimerkkien avulla yhtä afasiakeskusteluissa tyypillistä korjausjaksoa, sanahakusekvenssiä, joka lähtee afaattisen osanottajan sanan hakemista ilmaisevasta puheenvuorosta. Sanahakujaksot havainnollistavat hyvin kahta afasiakeskusteluista tehtyä yleisempääkin huomiota: ei-kielellisen toiminnan keskeisyyttä ja keskustelijoiden yhteistyön merkitystä.

SANOJEN HAKU KESKUSTELUISSA

Ihmiset hakevat sanoja ajoittain kaikissa keskusteluissa. Sanahaku on siis varsin yleinen, mutta tavallisesti nopeasti ohimenevä ilmiö. Kun puhuja alkaa hakea sanaa, puheenvuoron ja samalla koko keskustelun eteneminen katkeaa. Syntyy ongelma, joka on ratkaistava. Keskustelun osanottajilla on käytettävissään erityisiä korjauskäytänteitä (ks. Schegloff, Jefferson & Sacks 1977), joilla tilanne ratkotaan joko puhujan omasta toimesta samassa puheenvuorossa tai sekventiaalisesti, keskustelijoiden perättäisten puheenvuorojen muodostamassa jaksossa. Tyypillisiä puhujan korjauskäytänteitä ovat erilaiset merkit (ääntelyt tai suomessa myös leksikaaliset partikkelit kuten *eiku*; ks. Sorjonen 1997, Sorjonen & Laakso 2005), joilla puhuja ilmaisee vastaanottajille, että puheessa on jokin ongelma. Vastaanottaja puolestaan voi varmistaa ymmärrystään toistamalla, tekemällä tarkistuskysymyksiä tai tarjoamalla tulkintoja puhujan puheenvuorosta (Schegloff ym. 1977, Schegloff 1992, Sorjonen 1997).

Sanan hakemisen aiheuttamissa ongelmatilanteissa on kolme mahdollista ratkaisua. Ensinnäkin puhuja voi itse löytää hakemansa sanan, jolloin ongelma ratkeaa välittömästi yhden puheenvuoron sisällä. Tämä puhujan itsekorjaus on tavallisin ja Schegloffin ym. (1977) mukaan myös sosiaalisesti preferoiduin keino puheessa ilmenneen ongelman korjaamiseen. Toiseksi, toinen keskustelun osanottaja voi tarjota sanaa tai täydennystä kesken jääneeseen puheenvuoroon, jonka jälkeen alkuperäinen puhuja hyväksyy tai hylkää tarjotun ratkaisun. Lyhyimmillään haku on tällöin kolmen puheenvuoron muodostama sekvenssi, mutta voi tarvittaessa jatkua pitempäänkin. Kolmas mahdollisuus on, että hakuun ei löydy ratkaisua ja kesken jäänyt ilmaus hylätään.

Hakiessaan sanaa puhuja tyypillisesti siis keskeyttää puheensa ja pitää taukoa tai ään-

telee epäröiden (esim. *mm, öö*) tai tekee sanan hakemista eksplisiittisesti ilmentävän kysymyksen (esim. *mikä se on?*) (sanahakukäytänteistä ks. tarkemmin Goodwin & Goodwin 1986, Laakso & Lehtola 2003). Sanahakutilanteissa on tavallista, että muut keskustelun osanottajat osallistuvat hakemiseen tarjoamalla täydennystä sanaa hakevan puhujan kesken jääneeseen ilmaukseen, mutta tyypillisesti tarjotaan vain yhtä, tunnistettavasti puuttuvaa elementtiä; puhujan sanahaku siis mahdollistaa vastaanottajan rajallisen osallistumisen meneillään olevaan puheenvuoroon (Lerner 1996: 262–263). Puhujan ei-kielellisen toiminnan on havaittu olevan yhteydessä yhteistuotoksiin (Goodwin & Goodwin 1986): Mikäli puhuja sanaa hakiessaan katsoo vastaanottajaa, tämä tarjoaa täydennyksenä puuttuvan sanan. Myös käsien osoittavien eleiden on havaittu saavan keskustelukumppanin osallistumaan sanojen hakemiseen.

KESKUSTELIJOIDEN YHTEISTYÖ AFAATTISTEN PUHUJIEN HAKIES- SA SANOJA

Vaikeus löytää sanoja on afasian yleisin oire, joka voi johtua kielellisen toiminnan eri tasojen häiriöistä (esim. Goodglass 1993: 77–101, Golbfarb & Halpern 1991). Kielellinen häiriö voi ilmetä esimerkiksi sanamerkitysten tai sanojen äänneellisten rakenteiden aktivoinnin vaikeutena (Laine & Martin 1996). Sanojen hakemista puhuessa ilmeneekin lähes kaikissa afasian muodoissa ja vaikeusasteissa. Oireen yleisyydestä johtuen erilaiset sanahakujaksot sävyttävät afaattisten henkilöiden keskustelutilanteita, ja ilmiötä on myös keskustelunanalyysin keinoin jo melko paljon tutkittu (mm. Laakso 1997: 160–185, Laakso & Klippi 1999, 2001, Oelschlager 1999, Oelschlager & Damico 2000, Laakso 2003, Laakso & Lehtola 2003, Helasvuo, Laakso & Sorjonen

2004, Klippi & Ahopalo tulossa).

Afasia aiheuttaa vaikeita kielellisiä ongelmia, joten varsin tavallista on, ettei afaattinen osanottaja pysty ratkaisemaan hakua välittömästi samassa puheenvuorossa (ks. esim. Laakso 1997: 125–129). Tällöin haku voi jatkua saman puhujan perättäisissä puheenvuoroissa, joissa puhuja voi myös tavoitella sanan alkuäänteitä, kuvailla haun kohdetta tai kommentoida sananlöytämistä vaikeutetaan. Afaattisten puhujien pitkiä itsenäisiä sanahakuja esiintyy usein institutionaalisissa kommunikointitilanteissa, joissa esimerkiksi puheterapeutti ei yleensä välittömästi osallistu sanahakuun, vaan antaa afaattisen puhujan itse hakea sanaa (Lesser & Milroy 1992: 211, Laakso 2003). Aiemman tutkimuksen perusteella tyypillistä afasiakeskusteluissa kuitenkin näyttää olevan, että sanahaut laajenevat keskustelijoiden yhteiseksi toiminnaksi. Välitön, yhteistyössä tapahtuva sanahaun ratkaisu näyttäisi olevan tyypillistä afaattisten puhujien keskinäisissä ryhmäkeskusteluissa (Laakso & Klippi 1999) ja läheisten kanssa tapahtuvissa keskusteluissa (ks. esim. Goodwin 1995, Oelschlager & Damico 2000, Laakso & Lehtola 2003), joissa toinen henkilö saattaa Charles Goodwinin sanoin lähes ”toimia afaattisen puhujan leksikkona”. Laajemman tilanteisen vaihtelun (esim. onko kyseessä arki- vai terapiakeskustelu) ohella hakuihin osallistumiseen voi jossain määrin vaikuttaa myös sanahaun sekventiaalinen asema (esim. osuuko haku puhujan uutta puheenaihetta aloittavan sekvenssin alkuun vai ilmeneekö se keskellä tutun puheenaiheen käsittelyä) sekä sijainti puheenvuorossa (esim. heti puheenvuoron alussa tai myöhemmin vuoron aikana) (Helasvuo, Laakso & Sorjonen 2004).

Seuraavassa esimerkissä 1 afasian aiheuttamista sananlöytämisingelmistä kärsivä Reijo puhuu luonaan käymään tulleen aikuisen tyttärensä Annan kanssa. Puhujien nimet on muutettu. Keskustelussa on ollut melko

pitkä hiljaisuus, ja Reijo aloittaa uuden puheenaiheen, jolloin hänen puheenvuoronsa katkeaa sanan hakemiseen (rivi 3). Vaikka puheenaihe on juuri vaihtunut, Anna tarjoaa

melko välittömästi sanaehdokasta ratkaisuksi ongelmaan (rivi 5). Samaan tapaan Anna täydentää isänsä ilmausta myös myöhemmin keskustelussa (rivi 19).

Esimerkki 1. Akku sökö

(R=Reijo, afaattinen mies, A=Anna, reijon tytär, -> haku, => keskustelukumppanin osallistuminen hakuun)

1 R: Mmh.

2 (27.0)

3 -> R: .Hhhhh mhm. (4.6) Toi se (.) sippas toi-
(*(viittoilee pöydälle, jossa on kännykkä)*)

4 (1.3)

5 => A: Puhelin.

6 R: Nii. (.) Se on akku (1.4) sök- (.) sökö
(*(osoittaa kännykkää)*)

7 A: Nii se ei lataakaan sitte enää vai-
(*(ottaa kännykän käteensä)*)

8 R: E:i se oo e:i se oo (.) ei se.

9 (1.0)

10 A: Ei tee mitää.
(*(katsoo kännykkää)*)

11 R: E::i tee enää.

12 A: Se on ihan pimee.
(*(laittaa kännykän pöydälle)*)

13 R: Joo °joo°
(*(siirtää kännykän pöydällä kauemmas)*)

14 A: Jos sielt on sit menny joku (.) [osa nii ett se ei=

15 R: [°E:i.°

16 A: =tota toimi ollenkaa.

17 -> R: Nii ei se vissiin oo akku vaa, (1.5) on tota-

18 (2.4)

19 => A: Loppu.

20 R: Nii.

21 A: Ja se ei lataannu ett se niinku on sem-

22 R: Ei ei (.) ei se,

23 A: .Joo (1.2) no en mie tiiä sit et kannattaako sille-

24 R: En tiiä.

25 A: Nii (0.8) kuhan nyt katot [ett mitä nii ku sen kaa=

26 R: [#Joo#

27 A: =tekee jos ei (1.4) jos siit ei oo mitää vastaavaa hyötty
niin-

Ensimmäisessä hakukohdassa (rivit 3–5) Reijon katkeava ilmaus sisältää pronominit *toi* ja *se* sekä menneessä aikamuodossa olevan verbin *sippas*. Hakua ilmentävät vain pieni mikrotauko pronominiin jälkeen ja se, että verbin jälkeen Reijo toistaa *toi*-pronominin. *Toi* on yleinen elementti suomenkielisten afaattisten puhujien sanahauissa, ja se usein tuotetaan puuttuvan sanan tilalla (Laakso & Lehtola 2003, Helasvuo, Laakso & Sorjonen 2004). Puhuessaan Reijo myös viittoilee kohti pöydällä olevaa kännykkää (rivi 3). Reijon puheen sisällön ja kädellä viittoilun antaman ei-kielellisen vihjeen perusteella Annan on mahdollista täydentää Reijon ilmaus substantiivilla *puhelin* (rivi 5). Reijo hyväksyy Annan tulkinnan samanmielisyyttä ilmaisevalla partikkelilla *Nii* ja jatkaa aloittamaansa kertomista yhteistoimin tuotetusta puheenaiheesta, kännykästä (rivi 6). Keskustelukumppanin nopea täydennys mahdollistaa tässä keskustelun sujuvan etenemisen eikä ongelmakohtaan juututa pitkäksi aikaa. Itse asiassa tällainen nopea yhteistoiminnallinen haku on varsin samanlainen kuin missä tahansa ei-afaattisten puhujien keskustelussa ilmenevä sekventiaalisesti laajentuva haku.

Toisessa hakukohdassa Reijon ilmaus alkaa sujuvasti (*Nii ei se vissiin oo akku vaa*) mutta katkeaa sitten hakemiseen, jota ilmentävät tauot ja partikkeli *tota* (rivi 17). Reijon ilmauksen rakenne “*ei X vaan Y*” ennakoii selvästi jatkoa, mutta Reijo ei sitä itse saa tuotettua, vaan taas Anna täydentää Reijon puheenvuoron valmiiksi. Kuten ensimmäisessä hakukohdassa, tässäkin Reijo vahvistaa tarjotun sanan partikkelilla *Nii* (rivi 20). Kummassakin kohdassa näkyy siis kolmiosainen sekventiaalinen rakenne: 1) puhujan hakuun katkeava ilmaus, 2) keskustelukumppanin tarjoama sanaehdokas ja 3) puhujan hyväksyntä. Tällainen rakenne katkaisee keskustelutopiikin varsinaisen kulun vain hyvin lyhyeksi hetkeksi, kuten

muutenkin tapahtuu arkikeskustelussa, jossa keskustelijoiden tavoitteena on, kuten tässä, arkisten kuulumisten vaihto ja siten keskustelun sisällöllinen eteneminen. Läheisten yleisin tapa osallistua sanahakuun onkin sanaehdokkaan (tai joskus sanan alun) tarjoaminen puhujalle (Lehtola 2002, Laakso & Lehtola 2003, Oelschlager 1999, Oelschlager & Damico 2000). Lisäksi läheiset esittävät jonkin verran myös yhtä sanaa laajempia tulkintoja tai tekevät kysymyksiä, joilla hakevat lisätietoa asiasta (emt.).

Puheterapiassa tapahtuvissa afaattisten asiakkaan ja terapeutin keskusteluissa taas itse haun käsittelyyn paneudutaan sekventiaalisesti selvästi pitempään; korjausjakso on tämän institutionaalisen vuorovaikutuksen keskeinen elementti (ks. esim. Laakso 1996, Laakso 2003). Terapeutti ei tavallisesti tarjoa suoraan arvausta haetusta sanasta, vaan osoittaa keinoja, joilla sananlöytämävaikeuden voi ratkaista, ja tekee esimerkiksi vaihtoehtokysymyksiä, jotka afaattinen asiakas vahvistaa tai hylkää (ks. esim. Laakso & Klippi 1999). Näin terapeutti pelkän päätelyn ja arvauksen sijaan systemaattisesti rajaa kenttää, jolta sanaa haetaan. Vaikuttaa myös siltä, että terapeuttien tavoitteena on se, että afaattinen asiakas pystyisi näin avustettuna lopulta itse tuottamaan haetun sanan muun muassa asian sekventiaalisen käsittelyn antamien vihjeiden avulla (ks. esim. Laakso & Klippi 1999: 356–357, Laakso 2003: 174–180). Seuraavassa esimerkissä 2 näkyy puheterapeutin hyvin systemaattinen vaihtoehtojen rajaaminen. Terapeutti ja asiakas puhuvat tässä asiakkaan helsinkiläisistä sukujuurista ja isovanhemmista: terapeutti on juuri esittänyt kysymyksen siitä, missä päin Helsinkiä asiakkaan isovanhemmat asuivat ja tarkentaa kysymystään (rivi 1). Asiakas, jolla on melko vaikea sujumaton Brocan afasia, alkaa hakea sanoja heti yrittäessään vastata kysymykseen (rivi 4).

Esimerkki 2 Helsinki (ks. myös Laakso & Klippi 1999:357)

(T=puheterapeutti; A=afaattinen asiakas; -> haku; => keskustelukumppanin osallistuminen hakuun)

- 1 T: jossain tässä keskustassa?
- 2 A: eiku,=
- 3 T: =vähän,
- 4 ->A: kun (1.8) öh (5.9) ((naputtaa pöytään))
- 5 T: ämm
- 6 ->A: kun,=
- 7 =>T: jos mietittäis vaikka ilmansuuntina niin missä osassa
Helsinkiä.
- 8 A: etelässä. ((kohottaa käden ja osoittaa sormella))
- 9 =>T: eteläisessä [kaupunginosissa mm
- 10 A: [joo ja (2.6) öh (2.7) °no perkele° [((naputtaa))
- 11 T: [mm-m? mm-m?
- 12 A: heh heh heh
- 13 T: ne on noi nimet on vähän hankalia muistaaki.
- 14 (3.5)
- 15 A: joo[:o
- 16 =>T: [mm,jossain siellä Ullanlinnan tieloi- tienoilla tai (0.4)
- 17 si[ellä,
- 18 A: [ku kun (0.7) si-ää ((osoittaa etelään, kääntää länteen))
- 19 (2.3)
- 20 =>T: Kaivopuiston tienoilla,
- 21 (1.7)
- 22 A: eikun [(0.4)] kun (0.5) öh (4.2) ((naputtaa pöytään))
- 23 T: [ei]
- 24 =>T: sitte siin on se Merikatu on ja (0.5) no sitte tietysti
- 25 Viiskulma
- 26 A: JUST=
- 27 => T: =Viiskulma=
- 28 A: =JUST.

Puheterapeutti osallistuu hakuun ehdottamalla asiakkaalle paikannimen hakemista ilmansuuntien avulla (rivi 7), ja ilmansuunnan asiakas pystyykin sanomaan (rivi 8). Näin alue, jolta paikkaa haetaan, supistuu. Puheterapeutti jatkaa edelleen paikan haarukoimista ehdottamalla asiakkaalle vaihto-

ehdokysymyksen kaupunginosia (rivit 16, 20 ja 24–25), kunnes asiakas vahvistaa oikeaan osuneen ehdotuksen (rivi 26). Läheisillä sen sijaan ei ole käytössä näin systemaattisia käytäntöjä haun rajaamiseen (ks. Lehtola 2002, Laakso & Lehtola 2003). Merkille pantavaa esimerkissä 2 kuitenkin on, että kyse on afaa-

tikon omaelämäkerrallisesta tiedosta, josta terapeutilla ei välttämättä ole taustatietoja. Tällöin terapeutti on keskustelussa puhujan ns. sanottu ei-tietävä vastaanottaja (engl. unknowing recipient, ks. Harness Goodwin 1990), kun taas esimerkiksi asiakkaan puoliso voisi olla samassa tilanteessa ns. tietävä vastaanottaja (engl. knowing recipient) ja siten helpommin välittömästi täydentää afaattisen puhujan ilmausta (ks. myös Helasvuo, Laakso & Sorjonen 2004).

Aiemman tutkimuksen perusteella vaikuttaa siis siltä, että sanahakutilanteiden kehittyminen yhteistyössä on kontekstiherkkä ilmiö ja että sanahaut rakentuvat ainakin jossain määrin eri tavoin läheisten keskusteluissa kuin institutionaalisissa tilanteissa. Keskustelukumppaneilla voi myös olla eri tavoin pääsy puheenalaisen asiaan esimerkiksi läheisen ihmissuhteen perusteella, ja he voivat siten helpommin tehdä täydennyksiä hakuihin (ks. myös Goodwin 1995). Afasiakeskusteluissa ilmenevien sanahakujen tutkimus vahvistaa Harness Goodwinin ja Goodwinin (1986) tavallisista arkikeskusteluista tekemän päätelmän, että sanahakujen yhteydessä ei ole Schegloffin ym. (1977) ehdottamaa yksinkertaista sosiaalista preferenssiä puhujan itsekorjaukseen ja itsenäiseen sanahaun ratkaisuun. Päinvastoin, keskustelun osanottajat neuvottelevat haun aikana siitä, millä tavoin vastaanottaja osallistuu tai ei osallistu hakuun. Neuvottelu tapahtuu pääasiassa ei-kielellisen toiminnan kautta, josta tarkemmin seuravassa.

EI-KIELELLISET KÄYTÄNTEET JA PUHEENVUOROJEN VAIHTUMINEN SANAHAUSSA

Keskustelussa sanahaku on usein selvästi nähtävä toiminta: Sanoja hakiessaan puhujat muun muassa elehtivät käsillään pyörivin elein tai katsovat keskittyneesti etäisyyteen

(Goodwin & Goodwin 1986). Myös vartalon kääntäminen pois keskustelukumppanista osoittaa puhujan keskittyvän sanan hakemiseen (Laakso 1997:174). Koska sanan hakeminen on näkyvä toiminta, keskustelukumppanit voivat tunnistaa sen ja osallistuvat usein siihen siirtämällä katseensa puhujaan ja odottamalla haun ratkeamista. Puheenvuoro voi kuitenkin vaihtua, jos sanaa hakeva muuttaa vuorovaikutuksen osallistumiskehikkoa niin, että keskustelukumppani voi vuorollaan etsiä sanaa, esimerkiksi siirtämällä katseensa vastaanottajaan kesken sanahaun (Goodwin & Goodwin 1986, Goodwin & Goodwin 1990). Osallistumiskehikon muutosta tehostaa usein siirron kanssa yhteen ajoitettu hakukysymys, kuten *Mikä se on* (Goodwin 1987:117–118, Laakso 1997:175–178). Toisaalta puhujat (myös afaattiset henkilöt) saattavat sanaa hakiessaan pitää vuoroa ja näin pyrkiä itsenäisesti ratkaisemaan sanahakuongelmansa sen sijaan, että orientoituisivat keskustelukumppanien tarjoamaan apuun (ks. esim. Laakso 1997: 161–174, Laakso & Klippi 2001: 94–96). Tällöin puhujat usein kääntävät katseensa ja vartalonsa pois vastaanottajasta ja tekevät myös käsillä torjuvia eleitä.

Läheskään kaikki afaattisten puhujien sanahaut eivät kuitenkaan laajene sekventiaalisesti keskustelijoiden yhteiseksi toiminnaksi, vaan keskustelukumppanit osallistuvat sanojen hakemiseen vain hieman yli puolessa kaikista hauista (Laakso & Lehtola 2003). Afaattisten puhujien läheiset osallistuvat hakuihin melko välittömästi, usein jo lyhyen tauon tai pelkätään toistetun pronominin jälkeen (emt., ks. myös esimerkki 1 yllä). Tehokkain ja eksplisiittisin keino saada puheenvuoro vaihtumaan on silti se, että afaattinen puhuja katsoo ja osoittaa sormellaan keskustelukumppania tehdessään sanaa hakevan kysymyksen (esim. ”*Mikä se on?*”) (Laakso & Lehtola 2003). Tällaisen toiminnan jälkeen keskustelukumppa-

nit lähes aina tekevät ehdotuksen haetusta sanasta tai ainakin vastaavat jollain tavoin. Näin eksplisiittisiä keinoja ei kuitenkaan käytetä kovin yleisesti afaattisten puhujien ja läheisten keskusteluissa, koska yleensä yhteistyöhön päädytään välittömästi haun alkaessa. Englantia puhuvien afaattisten puhujien keskusteluissa on myös havaittu, että läheiset osallistuvat sanahakuun nopeasti täydentämällä afaattisen puhujan katkennutta ilmausta (Lindsay & Wilkinson 1999, Oelschläger 1999, Oelschläger & Damico 2000). Myös näissä tutkimuksissa on todettu katseen suuntaamisen vastaanottajaan saavan tämän ottamaan puheenvuoron. Englantia puhuvasta maailmasta on myös joitakin havaintoja siitä, että vierailavat naapurit tai ystävät osallistuvat vielä innokkaammin sanahakujen täydentämiseen kuin omaiset (Ferguson 1994).

Ei-kielelliset käytännöt näyttävät siis toimivan afaattisten puhujien ja läheisten keskusteluissa melko samalla tavoin kuin missä tahansa arkikeskusteluissa. Institutionaalisissa keskusteluissa sanahaut kuitenkin kestävät selvästi pitempään, eikä puheenvuoro välttämättä vaihdu asiakkaalta terapeutille ilman eksplisiittistä osallistumispyyntöä (Laakso 2003). Puhetilanteiden käytänteiden vaihtelun lisäksi voisi olettaa, että sanahakujen yhteistyökäytännöt ovat ainakin jossain määrin kulttuurisidonnaisia ja yhteydessä yhteisön yleisempiin kommunikoinnin tapoihin. Erityinen, ehkä jopa afasiakeskustelulle ominainen piirre on se, että afaattisten puhujien sanahauissa ilmenee myös kuvailevia eleitä, jotka toimivat vihjeinä keskustelukumppanille (Klippi & Ahopalo tulossa).

LOPUKSI

Olen edellä luonut katsauksen afaattisten henkilöiden keskustelutilanteiden tutkimukseen. Tutkimustietomme aidoista kommunikointitilanteista ja afasiasta on

lisääntynyt räjähdysmäisesti kymmenen viime vuoden aikana. Taustalla näkyy selvästi yleismaailmallinen kuntoutuksen – myös logopedisen kuntoutuksen – paradigman muutos mallin toistamiseen perustuvasta harjoittelusta kielen aktiivista käyttöä korostavaan suuntaan: jotta puheen ja kielen aktiivista käyttöä voitaisiin kuntoutustoimin tukea, sitä on ensin tutkittava. Muutos näkyy siirtymänä yksilön suorituksen havainnoinnista yhdessä tuotettujen merkitysten ja vuorovaikutuksen piirteiden ja toimivuuden analyysiin. Samalla on myös, kuin vaivihkaa, tapahtunut perustavan laatuinen logopedian tutkimusmetodologian kehittyminen aiemmin lähes yksinomaan käytössä olleesta kvantitatiivisesta lähestymistavasta laadulliseen tutkimusotteeseen. Näin tutkimuksessa on otettu vihdoin todesta se, että puheen (ja myös sen ongelmien) tutkimus on aina myös kielen käytön tutkimusta: kyse on vuorovaikutuksesta, sillä ihminen puhuu toiselle aina jossakin kontekstissa. Tutkimuksen suurin anti on toistaiseksi ollut sen selvittämisessä, miten afaattiset henkilöt selviävät luonnollisissa tilanteissa jäljellä olevilla vuorovaikutustaidoillaan. Jonkin verran on myös jo luotu systemaattisia arviointi- ja terapiakäytäntöjä, jotka perustuvat keskustelututkimuksen tuomaan uuteen tietoon (esim. Crockford & Lesser 1994, Lock, Wilkinson & Bryan 2001, Whitworth, Perkins & Lesser 1997; ks. myös Ihalainen 2003 ja Seppänen 2005). Tämä tieto on luonnollisesti myös jokaisen terapeutin sovellettavissa käytännön työhön esimerkiksi asiakkaiden videoitujen kommunikointitilanteiden havainnoinnin kautta.

Kymmenen viime vuoden aikana afaattisten henkilöiden keskustelujen tutkimus on tuonut uutta tietoa erityisesti siitä, miten sananlöytämisen vaikeuksia käsitellään sekventiaalisesti keskustelijoiden yhteisenä toimintana. Yhteistä keskustelunanalyysille afasiatutkimuksille on, että ne näkevät

afasian keskustelijoiden yhteisenä sosiaalisena, ei vain yhden puhujan pään sisäisenä, ongelmana (Goodwin 2003).

LÄHTEET

- Aaltonen, T. (2002). *Sanatonko tarinaton? Afaattikon intersubjektiiivinen maailma ja kertoen rakentuva identiteetti*. Miina Sillanpään säätiön julkaisu A: 5. Helsinki: Miina Sillanpään säätiö.
- Blomert, L., Koster, C., vanMier, H. & Kean, M-L. (1987). Verbal communication abilities of aphasic patients: the everyday language test. *Aphasiology*, **1**, 463-474.
- Cicone, M., Wapner, W., Foldi, N., Zurif, E. & Gardner, H. (1979). The relationship between gesture and language in aphasic communication. *Brain and language*, **8**, 324-349.
- Farmer, A. (1977). Self-correctional strategies in the conversational speech of aphasic and nonaphasic brain damaged adults. *Cortex*, **13**, 327-334.
- Farmer, A., O'Connell, P. & O'Connell, E. (1978). Sound error self-correction in the conversational speech of nonfluent and fluent aphasics. *Folia Phoniatrica*, **30**, 293-302.
- Ferguson, A. (1992). *Conversational repair in aphasic and normal interaction*. Macquarie University, unpublished dissertation.
- Ferguson, A. (1994). The influence of aphasia, familiarity, and activity on conversational repair. *Aphasiology*, **8**, 143-158.
- Feyereisen, P. (1983). Manual activity during speaking in aphasic subjects. *International journal of psychology*, **18**, 545-556.
- Goldfarb, R. & Halpern, H. (1991). Impairments of naming and word-finding. Teoksessa Code, C. (toim.), *Characteristics of aphasia*, (s. 33-52). Hove and London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Goodglass, H. (1993). *Understanding aphasia*. New York: Academic Press.
- Goodglass, H. & Kaplan, E. (1972). *The assessment of aphasia and related disorders*. Philadelphia: Lea & Febiger.
- Goodwin, C. (1987). Forgetfulness as an interactive resource. *Social Psychology Quarterly*, **50**, 115-131.
- Goodwin, C. (1995). Co-constructing meaning in conversations with an aphasic man. *Research on language and social interaction*, **28**, 233-260.
- Goodwin, C. (2003). (toim.), *Conversation and Brain Damage*. New York: Oxford University Press.
- Goodwin C. & Goodwin, M.H. (1990). Context, activity and participation. Teoksessa P. Auer & A. di Luzo (toim.), *The contextualization of language*, (s. 77-99). Amsterdam: John Benjamins.
- Goodwin, M.H. (1990). *He-said-she-said: talk as social organisation among black children*. Bloomington: Indiana University Press.
- Goodwin, M.H. & Goodwin, C. (1986). Gesture and coparticipation in the activity of searching for a word. *Semiotica*, **62**, 51-75.
- Goodwin, C. & Heritage, J. (1990). Conversation analysis. *Annual reviews of anthropology*, **19**, 283-307.
- Gurland, G., Chwat, S. & Wollner, S. (1982). Establishing a communicative profile in adult aphasia: analysis of communicative acts and conversational sequences. Teoksessa Brookshire, R. (toim.), *Clinical aphasiology conference proceedings*. Minnesota: BRK Publishers.
- Hadar, U. (1991). Speech-related body movement in aphasia: period analysis of upper arms and head movement. *Brain and language*, **41**, 339-366.
- Heeschen, C. & Schegloff, E.A. (1999). Agrammatism, adaptation theory, conversation analysis: on the role of so-called telegraphic style in talk-in-interaction. *Aphasiology*, **13**, 365-405.
- Helasvuo, M-L., Laakso, M. & Sorjonen, M-L. (2004). Searching for words: Syntactic and sequential construction of word search in conversations of Finnish speakers with aphasia. *Research on Language and social interaction*, **37**, 1-37.
- Hesketh, A. & Sage, K. (1999). Special issue: Conversation analysis. *Aphasiology*, 4-5.
- Holland, A.L. (1980). *Communicative abilities of daily living*; manual. Baltimore: University Park Press.
- Holland, A.L. (1982). Observing functional communication of aphasic adults. *Journal of speech and hearing disorders*, **47**, 50-56.
- Ihalainen, J. (2003). *Conversation analysis profile for people with aphasia (CAPPA) afasiakeskustelun arviointimenetelmänä*. Pro gradu -tutki-

- mus. Helsingin yliopisto. Fonetikan laitos.
- Klippi, A. (1995). Konteksti logopedisessä tutkimuksessa. *Suomen logopedis-foniatriinen aika-kauslehti*, **15**, 97-109.
- Klippi, A. (1996). *Conversation as an achievement in aphasics*. Studia Fennica Linguistica 6. Helsinki, Finnish Literature Society.
- Klippi, A. & Ahopalo, L. (tulossa). The interplay between verbal and nonverbal behaviours in aphasic word search in conversation. Teoksessa A. Klippi & K. Launonen, (toim.), *Communication disorders in Finnish and in Finland*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Korpijaakko-Huuhka, A-M. (1992). Toiminnallisen kommunikaation mittareiden arviointia. *Pubheterapeutti* **1**, 22-23.
- Kulovesi, T. (1992). *Aivoruhjevammapotilaiden keskustelun arviointi pragmaattisen protokollan avulla*. Pro gradu -tutkimus, fonetiikan laitos, Helsingin yliopisto.
- Laakso, M. (1996). Keskustelun korjausjaksojen vuorovaikutuksellinen rakentuminen afasiassa. Teoksessa K. Hyttinen, T. Jääskeläinen, L. Korjus-Julkunen, A. Timonen & P. Toivanen (toim.), *Pubheterapian uudet suunnat*. Logopedinen tutkimus ja kuntoutus tänään, (s. 113-125). Helsinki: Pubheterapeuttien kustannus.
- Laakso, M. (1997). *Self-initiated repair by fluent aphasic speakers in conversation*. Studia Fennica Linguistica 8. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Laakso, M. (2003). Collaborative construction of repair in aphasic conversation: An interactive view on the extended speaking turns of persons with Wernicke's aphasia. Teoksessa C. Goodwin (toim.), *Conversation and brain damage*. New York: Oxford University Press.
- Laakso, M. & Klippi, A. (1999). A closer look at the 'hint and guess' sequences in aphasic conversation. *Aphasiology*, **13**, 345-363.
- Laakso, M. & Klippi, A. (2001). Sanojen löytämisen vaikeudesta. Keskusteluanalyysi afasiatutkimuksessa. Teoksessa M. Halonen & S. Routarinne (toim.), *Keskusteluanalyysin näkymiä*, (s. 89-104). Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Laakso, M & Lehtola, M. (2003). Sanojen hakeminen afaattisen henkilön ja läheisen keskustelussa. *Puhe ja kieli*, **23**, 1-24.
- Laine, M. & Martin, N. (1996). Lexical retrieval deficits in picture naming: implications for word production models. *Brain and language*, **64**, 283-314.
- Lehtola, M. (2002). Afaattisten henkilöiden sanahaku keskustelussa. Pro gradu -tutkielma, suomen ja saamen kielen ja logopedian laitos, Oulun yliopisto.
- Lind, M. (2002). *Conversational cooperation: the establishment of reference and displacement in aphasic interaction*. A Norwegian case study. University of Oslo, Series of dissertations submitted to the Faculty of Arts, No. 128.
- Lindsay, J. & Wilkinson, R. (1999). Repair sequences in aphasia talk: A comparison of aphasic - speech and language therapist and aphasic - spouse conversations. *Aphasiology*, **13**, 305-325.
- Linell, P. & Korolija, N. (1995). On the division of communicative labour within episodes in aphasic discourse. *International journal of psycholinguistics*, **11**, 143-165.
- Lock, S., Wilkinson, R. & Bryan, K. (2001). *Supporting people with aphasia in relations and conversation*. Oxon: Speechmark.
- Lomas, J., Pickard, M., Bester, S., Elbard, H., Finlayson, A. & Zoghaib, C. (1989). The Communication Effectiveness Index. Development and psychometric evaluation of a functional communicative measure for aphasia. *Journal of speech and hearing disorders*, **54**, 113-124.
- Malkamäki, A. (1995). *Afasiapotilaiden kommunikointitaitojen arviointi Communicative abilities in daily living -arviointimenetelmällä (CADL)*. Pro gradu -tutkimus. Helsingin yliopisto. Fonetikan laitos.
- Marshall, R.C. (1976). Word retrieval of aphasic adults. *Journal of speech and hearing disorders*, 444-451.
- Milroy, L. & Perkins, L. (1992). Repair strategies in aphasic discourse; towards a collaborative model. *Clinical linguistics & phonetics*, **6**, 27-40.
- Perkins, L. (1993). *The impact of cognitive neuropsychological impairments on conversational ability in aphasia*. University of Newcastle upon Tyne, unpublished dissertation.
- Oelschlaeger, M. (1999). Participation of a conversation partner in the word searches of a person with aphasia. *American journal of speech-language pathology*, **8**, 62-71.
- Oelschlaeger, M. & Damico, J.S. (2000). Part-

- nership in conversation: a study of word search strategies. *Journal of communication disorders*, **33**, 205-225.
- Penn, C. (1988). The profiling of syntax and pragmatics in aphasia. *Clinical linguistics and phonetics*, **2**, 235-245.
- Prutting, C. & Kirchner, D. (1987). A clinical appraisal of the pragmatic aspects of language. *Journal of speech and hearing disorders*, **52**, 105-119.
- Rautakoski, P. (2002). Millainen sopeutumismallinnus vaikuttaa vaikeasti afaattisten puhujien kommunikointikykyyn. *Puhe ja kieli*, **22**, 63-86.
- Rautakoski, P. (2005). *Vaikeasti afaattisten henkilöiden ja heidän läheistensä kommunikointitaitojen kuntoutuminen: seurantatutkimus*. Helsingin yliopiston puhetieteiden laitoksen julkaisu 52, Helsinki: Hakapaino.
- Schegloff, E.A., Jefferson, G. & Sacks, H. (1977). The preference for self-correction in the organization of repair in conversation. *Language*, **53**, 361-382.
- Silvast/Laakso, M. (1991). Aphasia therapy dialogues. *Aphasiology*, **4&5**, 383-390.
- Seppänen, M. (2005). *Conversation analysis profile for people with aphasia (CAPPA) afasian pragmaattisena arviointimenetelmänä*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. Puhetieteiden laitos.
- Sorjonen, M-L. (1997). Korjausjäsenitys. Teoksessa L. Tainio (toim.), *Keskusteluanalyysin perusteet*, (s. 111-137). Tampere: Vastapaino.
- Sorjonen, M-L. & Laakso, M. (2005). Katko vai eiku? Itsekorjauksen aloitustavat ja vuorovaihtustehtävät. *Virittäjä*, **109**, 244-271.
- Tainio, L. (1997) (toim.), *Keskusteluanalyysin perusteet*. Tampere, Vastapaino.
- Takala, E., Klippi, A., Korpiaakko-Huuhka, A. & Lehtihalmes, M. (1997). Perheenjäsen afaatikon kommunikointikyvyn arvioijana. Suomen logopedis-foniatrien aikakauslehti, **17**, 113-117.
- Wernicke, C. (1874/käännetty englanniksi ja uudelleenjulkaistu 1969). The symptom complex of aphasia. A psychological study on an anatomical basis. Teoksessa R. Cohen & M. Wartofsky (toim.), *Boston studies in the philosophy of science*, vol. IV. Dordrecht: Reidel Publishing Group.
- Wilkinson, R. (1995). Doing "being ordinary": aphasia as a problem of interaction. Department of Human Communication Science. University College London.
- Whitworth, A., Perkins, L. & Lesser, R. (1997). *Conversation analysis profile for people with aphasia*. London: Whurr.

CONVERSATION ANALYSIS IN THE STUDY OF INTERACTIONS WITH APHASIC PARTICIPANTS

Minna Laakso Helsinki Collegium for Advanced Studies and Department of Speech Sciences, University of Helsinki

This article reviews the latest research on conversations with aphasic participants, which has grown steadily during the past fifteen years. One central phenomenon investigated is the part the healthy interlocutors play in the construction of conversation. In addition, studies have pointed out the use of non-verbal means, such as eye gaze and hand gestures, as a resource for interaction. In particular, previous studies have focussed on the problem-solving sequences which begin when the interlocutors have difficulties in speaking and understanding each other. In conversation analytically oriented research these are called repair sequences. In this article I will focus on one special kind of a repair sequence that begins from the word search of the aphasic speaker.

Keywords: aphasia in conversation, repair organization, word search.